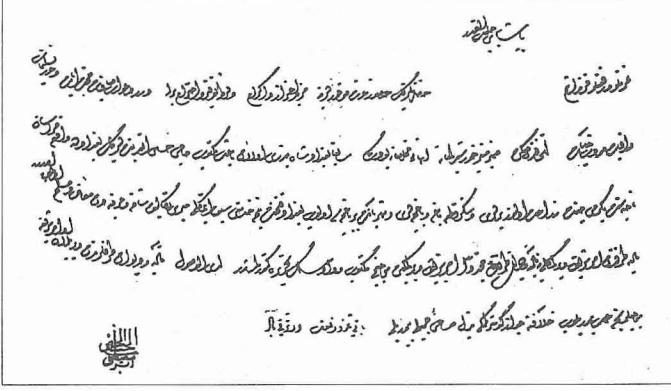

İpsir Mustafa
Paşa'nın,
bir mektubu
(Aktepe, TD,
24 [1970], lv. VI)

İpsir Mustafa Paşa sadâret mührünü aldıktan sonra etrafına karşı daha da sertleşti; vezîriâzamlığın kendisine verilmesini yakalanması için bir tuzak zannederek Halep, Şam ve Anadolu'daki karışıklıkları düzeltme bahanesiyle İstanbul'a gitmeyeceğini bildirdi. Onun tutumu, merkezde kendisinin bu makama getirilmesinde ön ayak olanları endişeye sürüküyor, onlardan devamlı davet mektupları geliyordu. Nihayet Türkmen Ağası Abaza Hasan ile birlikte 1654 Aralık başlarında Halep'ten ayrıldı. Yol boyunca Anadolu vilâyetlerinin defterdarlarına haberler göndererek daha önce satılmış olmasına rağmen bütün Anadolu mukâataalarının tekrar kendi adamlarına satıldığını bildirdi. Antalya, Adana, Karaman ve Konya güzergâhını takip eden İpsir Paşa, buralarda hakkında şikâyet bulunan vezirleri cezalandırdı, halkın beğenmediği kadırları ise yanında bulunan mâzul kadırlarla değiştirdi. İstanbul'a yaklaştıkça ondan çekinenler ve menfaatlerine zarar geleceğini düşünenler sadâretten azli yolunda çaba sarfettiler de Kaptanıderyâ Kara Murad Paşa'nın müdahalesiyle yerinde bırakıldı.

İstanbul'da kendisine taraftar olanlarla muhalifleri arasında şiddetli mücadeleler olduğunu bilen İpsir Paşa daha ileri gitmeyerek İzmit'te kaldı. Sonunda güvendiği kişilerden Reyhan Ağa'nın kendisini ikna etmesi üzerine hayatı hususunda garanti aldı ve Üsküdar'a gelerek nikâhlısı Ayşe Sultan'ın buradaki sarayına yerleşti (18 Rebîulâhîr 1065 / 25 Şubat 1655). Ardından İstanbul'a geçip resmen görevine başlayan Mustafa Paşa önce azil, nasp ve müsâdere işleriyle meşgul oldu. Zamanla sertleşen İpsir Paşa, muhaliflerini katl veya sürgün yoluyla bertaraf etmeye başladı. Bu arada İstanbul'a beraberinde getirdiği sarıca ve sekban zümresinden ve taşrada bazı yerlere tayin ettiği adamlarından süre-

li şikâyet ediliyordu. Nihayet İpsir Mustafa Paşa'nın, önceleri kendisine taraftar iken sadrazamlığından sonra umduklarını bulamayan sipahilerle arası açıldı. Sipahiler İpsir Paşa'yı padişaha ve şeyhülislâma şikâyet ettiler de bir sonuç elde edemediler. Bunun üzerine yeniçerilerle birleşmeye karar verdiler. Diğer taraftan İpsir Paşa'nın, kendisine rakip gördüğü tek seveni Kaptanıderyâ Kara Murad Paşa'ya cephe alması onunla da arasının açılmasına sebep oldu. İcraatında çok sert ve kırıcı oluşu yüzünden Abaza Hasan ve Kürt Mehmed gibi yakınlarının da kendisinden yüz çevirmesi üzerine yalnız kaldı. Sonunda Kürt Mehmed Ağa, sipahi zümresiyle anlaşarak Murad Paşa'yı sadârete getirmeye karar verdi. Yeniçeri ve sipahi ileri gelenleri birleştiler. 8 Mayıs 1655'te Murad Paşa ve Kürt Mehmed'in tahririyle harekete geçen âsiler, IV. Mehmed'e haber gönderek İpsir Paşa ile kethüdâsının ve şeyhülislâmın kendilerine teslimini istediler. Ardından sadâret sarayına yürüdüler. İpsir Paşa Topkapı Sarayı'na sığındı. Bu arada kendi sarayındaki bütün eşyası yağmalandı. Aynı şekilde ertesi gün Ebûsâid Mehmed Efendi'nin konağı talan edildi. Sarayda yapılan toplantıda devlet ricâlinin hiç kimsenin vezîriâzam lehinde bir şey söylememesi üzerine Mustafa Paşa mührü çıkarıp padişaha teslim etti. Yerine Murad Paşa getirildi. Bir süre mahpus tutulan İpsir Mustafa Paşa âsilerin dağılması üzerine idam edildi (5 Receb 1065 / 11 Mayıs 1655). Cesedi Çarşıkapı'daki Kemankeş Kara Mustafa Paşa Türbesi dışında defnedildi. Günümüzde burası istimlak edilerek yol yapılmıştır.

Devrin kaynaklarında saf, ümmî, leventmeşrep, az konuşan, tasavvufa meyilli, cimri, zalim, cirit ve mızrak kullanmada usta bir kişi olarak belirtilen, vezîriâzam olduktan dört ay sonra İstanbul'a gelen ve burada ancak iki ay on altı gün

görev yapabilen İpsir Mustafa Paşa'nın Halep'te Zimmiler mahallesinde camisi, hanı ve dükkânları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tsma, nr. E. 3375, 4486, 4489, 4947^{a-b}, 7662, 12199^{a-b}; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 35, 323-326; Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1306, vr. 27^a-28^b; Vecihî, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 2543, vr. 43^b, 46^a, 51^a vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 279-282; III, 117, 267, 280-281, 492-495; IV, 297-298; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme*, TTK Ktp., nr. 44, s. 34, 40, 64, 73-79; Naîmâ, *Târih*, II, 300, 443; III, 187 vd.; IV, 4, 70, 107, 221, 239-241, 267-270, 370, 411; V, 3-4, 39 vd., 88-92, 105, 157 vd., 188 vd., 309-312, 432 vd.; VI, 4 vd.; Silâhdar, *Târih*, I, 4-11; Mustafa, *Risâle-i Kürd Hatib*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1400, vr. 5^a vd.; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 101; *Târih-i Nihâdi*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 219, vr. 161^a, 164^a, 167^b; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 182, 275; M. J. M. Jouannin - M. J. von Gaver, *Turquie*, Paris 1840, s. 260; Hammer (Atâ Bey), X, 92 vd.; Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1292, II, 65 vd.; Mehmed Şem'i, *İlavell Esmârü't-tevârih*, İstanbul 1295, s. 183; *Sicill-i Osmânî*, I, 166; Eremya Çelebi Kömürçyan, *Ruznâme*, Kudüs 1939, s. 58, 61-64, 70-73; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 229-230, 272 vd., 310 vd., 386; III/2, s. 408-410; Danişmend, *Kronoloji*, III, 419-420, 511; Jean-Claude David, *Le Waqf D'Ipsir Pâşa a Alep*, Damas 1982; M. Münir Aktepe, "İpsir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler", TD, sy. 24 (1970), s. 45 vd.; a.mlf., "İpsir Mustafa Paşa", EP (İng.), III, 1248.

M. MÜNİR AKTEPE

İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN

(إعراب القرآن)

Kur'an âyetlerini
cümle yapısı yönünden
inceleyen ilim dalı
ve bu alanda yazılan eserlerin
ortak adı.

Sözlükte "bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak, açıklamak" anlamına gelen i'râb kelimesi terim olarak "Arap dilinin söz dizimini (nahiv / sentaks) incelemek" demektir. Kur'an ilimleri arasında yer alan i'râbü'l-Kur'ân'da da âyetler cümle ve terkîp yapısı açısından ele alınır. Hz. Peygamber'in, "Kur'an'ı i'rab ediniz, onun garîb lafızlarını araştırınız" (Hâkim, II, 439) meâlindeki hadisiyle Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin Kur'an'ın i'rab edilerek okunmasının daha sevap olduğunu belirten ifadelerinde (İbn Atiyye el-Endelüsî, I, 40; Kurtubî, I, 23) geçen i'rab kelimesi sözlük anlamındadır ve "Kur'an'ı kelime kelime açıklayıp anlayarak, bilinmeyen kelimelerin mânasını araştırıp öğrenerek okumak" demektir (Süyûtî, II, 1194). İ'rab kelime-

sine dil âlimleri tarafından verilen terim anlamı ise çok sonra ortaya çıkmıştır.

Resûl-i Ekrem'in vefatının ardından gerçekleşen İslâm fetihleriyle Arap olmanın unsurların Araplar'la karışması neticesinde Kur'an'da yanlış okumaların görülmeye başlanması üzerine Hz. Ebû Bekir'in emriyle Kur'an âyetleri bir araya getirilmiş, Hz. Osman döneminde mushaf nüshaları çoğaltılıp çeşitli merkezlere gönderilmiş, daha sonra bu hatalı okumaları büyük ölçüde önleyen noktalama ve harekeleme işlemleri gerçekleştirilmiştir. II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren Kur'an'a dayalı nahiv ilminin ortaya çıkması ve II. yüzyılın sonlarıyla III. yüzyılın başlarından itibaren İ'râbü'l-Kur'ân'a dair çalışmaların başlaması da bu hatalı okuyuşları önlemek içindir. Ebû'l-Esved ed-Düelî, yanlış okumalar üzerine yapmaya karar verdiği noktalama ve harekeleme işlemi için "Kur'an'ı i'rab etmek" tabirini kullanmıştır (Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem*, s. 4). Arap gramerinin en eski yazılı metni kabul edilen Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında Kur'an'ın Arap dili için bir kaynak olarak alındığı ve tesbit edilen gramer kurallarının onu tahlil etmek için kullanıldığı görülür. İ'râbü'l-Kur'ân ilminin meydana gelmesinde etkin olan bir başka husus, Kur'an'ın çoğaltılması esnasında ortaya çıktığı iddia edilen "lahn" (i'rab / dil hatası) meselesidir. Mushafta lahn bulunduğu hususu ilk dönemlerden itibaren tartışılmış olup konuyla ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Yahyâ b. Ya'mer ve İkrime b. Ebû Cehil'in Hz. Osman'dan rivayetine göre bu iş için görevlendirilen heyet Kur'an'ı çoğaltınca nüshalar Hz. Osman'a arz edilmiş ve o da şöyle demiştir: "Güzel yapmışsınız; fakat mushafta bir takım hatalar (lahn) görüyorum; ancak bunları olduğu gibi bırakınız. Çünkü Araplar bunları telaffuzlarıyla düzeltceklerdir (i'rab edeceklerdir). Eğer kâtip Sakif kabilesinden, yazdıran da Hüzeyl'den olsaydı bu hatalar yapılmamış olacaktı" (İbn Ebû Dâvûd, I, 232-235; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem*, s. 115). Diğer bir rivayete göre de Hz. Âişe, bazı âyetlerde (en-Nisâ 4/162; el-Mâide 5/69; Tâhâ 20/63) hata bulunduğu iddiasına karşı bunların kâtiplerin hatası olduğunu söylemiştir (İbn Kuteybe, *Te'vîlû müşkilî'l-Kur'ân*, s. 25-26, 50). Bu tür rivayetler değerlendirildikten sonra Hz. Osman'dan böyle sözlerin sâdir olmayacağı, olsa bile bunun Kur'an'ın anlamını değiştirmeyen elif, vâv ve yâ gibi harflerin yazılışıyla ilgili olabileceği belirtilmiştir. Hz. Âişe'nin sözü de çeşitli şekil-

lerde yorumlanmıştır (Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem*, s. 115-119; Süyûtî, I, 584-592).

Lahn tartışmalarında ana soru, Kur'an'ın kendisinde i'rab hatasının bulunup bulunmadığı değil çoğaltılan Kur'an nüshalarında imlâ hatalarının olup olmadığıdır. Bu ikincisi teorik olarak mümkün görünse de gerçekte ancak çok kuvvetli delillerin varlığıyla ileri sürülebilir. Kur'an mevcut şekliyle tevâtüren zamanımıza ulaştığına göre onda hata bulunduğunu gösteren bilginin de aynı kuvvet derecesinde olması gerekir. Birçok şarkiyatçı, kaynaklardaki zayıf ve uydurma rivayetleri delil olarak alıp konu üzerinde fikir üretmiş ve aslında birkaç adet olabileceği ileri sürülen yazım hatalarının sayısını arttırarak bunu Kur'an'ın korunmuşluğu anlayışını zedeler boyuta ulaştırmıştır. Günümüzde de konu şarkiyatçılar arasında güncelliğini korumaktadır (meselâ bk. John Burton, *The Collection of the Qur'an*, Cambridge 1977; John Gilchrist, *Jam' Al-Qur'an - The Codification of the Qur'an Text - A Comprehensive Study of the Original Collection of the Qur'an Text and the Early Surviving Qur'an Manuscripts*, Mondeor [Güney Afrika] 1989).

İbn Atıyye, şeriatın bizzat kendisi olan Kur'an'ın anlam ve yorumunun onun i'rab şekillerine dayanmasından dolayı Kur'an i'rabını İslâm şeriatındaki asıllardan biri kabul eder. Kur'an'ın daha kolay anlaşılması ve metninin hatasız olduğunun ispat edilmesi için müslümanlar i'râbü'l-Kur'ân konusuna önem vermişler ve bu alanda çok geniş bir literatürün oluşmasını sağlamışlardır. Arapça dil bilgisi kurallarının oluşmaya başladığı dönemlerde yazılan gramer kitaplarının hemen hepsinde Kur'an âyetleri gramer açısından da ele alınmış ve Kur'an hem dilin kaynağı kabul edilmiş hem de oluşan kurallara dayanarak teşkil eden en sağlam örneklerin (şevâhid) yer aldığı metin olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını i'râbü'l-Kur'ân literatürünün ilk kaynağı saymak mümkündür. Kisâi'nin *Maḳṭû'u'l-Kur'ân ve mevşûlüh* adlı eseriyle Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *el-Meşâdir fi'l-Kur'ân ve el-Cem' ve't-teşniye fi'l-Kur'ân*'ı da bu literatür içinde sayılabilecek ilk eserlerdendir. Kaynakların ittifak ettiği ve adı *İ'râbü'l-Kur'ân* olan ilk kitap ise Kutrub'a (ö. 206/821) aittir (İbnü'n-Nedîm, s. 58; Dâvûdî, II, 255). Ancak bu eserin meâni'l-Kur'ân türü bir çalışma mı, yoksa sonradan müstakil bir ilim dalı haline gelen i'râbü'l-Kur'ân'a dair

bir kitap mı olduğu belli değildir. Çünkü ilk dönemlerde bu isimler birbirinin yerine kullanılabilmekteydi. Nitekim Ferrâ'nın lugavî tefsir ağırlıklı *Me'âni'l-Kur'ân*'ının asıl adının *Tefsîru müşkilî i'râbi'l-Kur'ân ve'l-me'âni* olduğu belirtilir. III. (IX.) yüzyılda kaleme alınan ve türün ilk örnekleri kabul edilen Ma'mer b. Müsennâ, İbn Habîb es-Sülemî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, İbn Kuteybe ve Müberred'e ait i'râbü'l-Kur'ân'lar da günümüze ulaşmamıştır.

IV. (X.) yüzyılda doğrudan i'râbü'l-Kur'ân'ı konu alan pek çok eser yazılmıştır. Bunların başında Zeccâc'a nisbetle yayımlanan *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbü'l-Kur'ân* adlı eser gelir (I-II, Kahire 1960; nşr. İbrâhim el-Ebyârî, I-III, Kahire 1963). Nâşir İbrâhim el-Ebyârî, bu eserin Mekki b. Ebû Tâlib'e ait olduğunu ileri sürmüş, Durmuş Ali Kayapınar ise Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî'ye aidiyetini ispat etmiş, gerçek adının *Keşfü'l-mu'ḳlât fi nûketi'l-me'âni ve'l-i'râb ve 'ileli'l-kirâ'ati'l-mervîyye 'ani'l-e'immeti's-seb'a* olduğunu söylemiştir. Nehhâs'ın *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı (Kahire 1974; nşr. Zühayr Gâzî Zâhid, I-II, Bağdad 1979), İbn Hâleveyh'in *İ'râbü şelâşine sûre mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i ile (nşr. Abdurrahîm Mahmûd, Kahire 1360/1941) *İ'râbü'l-Kirâ'ati's-seb'a ve 'ilelühâ'sı* (nşr. Abdurrahman b. Süleymâ Useymîn, I-II, Kahire 1992), Ahfeş el-Asgar'ın *el-Kitâbü'l-Ferîd fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*'i (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 79; Râgıb Paşa Ktp., nr. 26/29), İbn Eşte'nin *Riyâzatü'l-elsine fi i'râbi'l-Kur'ân ve me'ânihi'si* (İbnü'n-Nedîm, s. 37), Ebû Ali el-Fârisî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı da (Muhammed Hasan Bikâî, II, 471) bu asırda kaleme alınan diğer eserlerdendir.

V. (XI.) yüzyılda bu alanda yazılan eserlerin başlıcaları şunlardır: Mekki b. Ebû Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* (nşr. Hâtim Sâlih Dâmin, I-II, Beyrut 1407/1987, 3. bs.); İsmâil b. Halef es-Sarakustî, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-mustaḥrec min Kitâbi'l-Burhân (fi tefsiri'l-Kur'ân li'l-Havfi)* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 721; Manisa İl Halk Ktp., nr. 158); İbn Fûrek, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* (İbn Hayr, s. 69); Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Beyân fi i'râbi'l-Kur'ân*; Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Havfî, *İ'râbü'l-Kur'ân* (Dârü Ammâr tarafından yayımlandığı söylenen [Muhammed Hasan Bikâî, II, 475] eser müellifin *el-Burhân* adlı tefsiri olmalıdır; İbrâhim Abdullah Rufeyde, I, 643-645).

VI. (XII.) yüzyılda i'râbü'l-Kur'ân'a dair kaleme alınmış eserlerin başında Kemâleddin el-Enbârî'nin *el-Beyân fi ğaribi i'râbi'l-Kur'ân*'ı gelir (I-II, nşr. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ, Kahire 1389/1969). Zemahşerî'nin *Nüketü'l-i'râb*'ı (Leknev 1872), Ömer b. Osman el-Cenzî'nin *İ'râbü Fâtihati'l-kitâb*'ı (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3432/1) ve Muhammed b. Ebû's-Sâfiye'nin *İsti'âbü'l-beyân fi ma'rifeti müşkili i'râbi'l-Kur'ân*'ı da (İbn Hayr, s. 69) bu arada kaydedilebilir.

Ukberî'nin *İmlâ'ü mâ menne bihi'r-rahmân* adlı eseriyle (Kahire 1303) *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*'ı (I-II, Leknev 1289; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1407/1987) ve Müntecebüddin el-Hemedânî'nin *el-Ferîd fi i'râbi'l-Kur'ân*'ı (nşr. Fehmî Hasan en-Nemîr v.dğr., I-IV, Doha - Katar 1991) VII. (XIII.) yüzyılda yazılmış eserlerin önemlilerindendir.

İ'râbü'l-Kur'ân'a dair VIII. (XIV.) yüzyılda telif edilen eserlerin başında gelen İbrâhim es-Sefâkûsî'nin *el-Mücîd fi i'râbi'l-Kur'ân*'ı ile (nşr. Mûsâ M. Zenîn, Trablus 1992) Ahmed b. Yûsuf es-Semîrî'nin *ed-Dürü'l-maşûn fi 'ilmi'l-kitâbi'l-mübîn*'i (Beyrut 1402/1982) bunla-

rın hocası olan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin tefsirine dayanır. İbn Hişâm en-Nahvî'nin *İ'râbü Fâtihati'l-kitâb ve'l-Bakara* (nşr. M. Saffet el-Mürsî, Kahire 1407/1987), *İ'râbü mevâzî mine'l-Kur'ân* (nşr. A. Hüseyin el-Bevvâb, Riyad 1403/1982) ve *İ'râbü şelâşine sûre mine'l-mufaşşal* (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2818/2; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 76/1) adlı eserleri saha ile doğrudan ilgili olduğu gibi onun dile dair *el-İ'râb'an kavâ'idil-i'râb* adlı eseriyle (İstanbul 1283) Muhyiddin el-Kâfiyeci (nşr. Fahreddin Kabâbe, Dimaşk 1993) ve Muhyiddin Mehmed Şeyhzâde (nşr. İsmâil Merve, Beyrut-Dimaşk 1416/1995) gibi âlimler tarafından bu eser üzerine yazılan şerhlerde de i'râbü'l-Kur'ân'a dair geniş açıklamalar yer alır. Ayrıca İshak b. Mahmûd b. Hamza'nın *et-Tenbih fi i'râbi'l-cüz'i'l-aħîr min şelâşine cüz'en mine'l-Kur'ân*'ı (Süleymaniye Ktp., Yûsuf Ağa, nr. 38; Kadızâde Mehmed Efendi, nr. 16) bu devrede yazılmıştır.

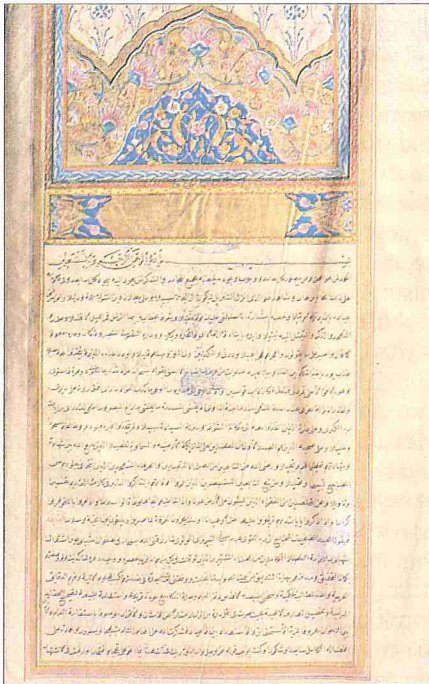
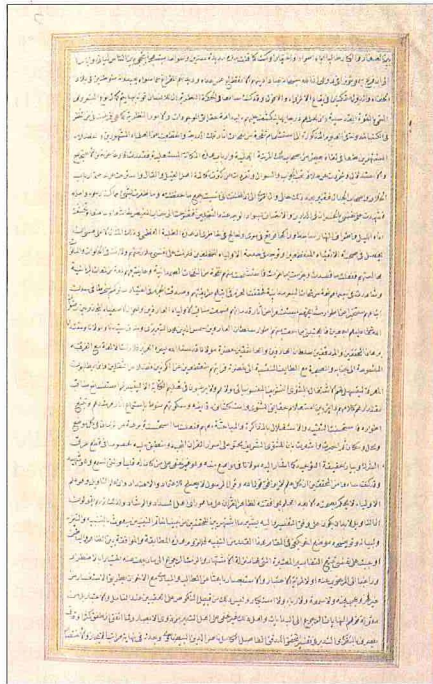
IX (XV) ve XI. (XVI.) yüzyıllar arasında konuyla ilgili olarak kaleme alınmış eserler arasında Hacı Baba İbrâhim et-Tosyavî'nin *Le'tâ'ifu i'râbi'l-Kur'ân*'ı (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnî Paşa, nr.

1464/1), Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin *Tuhfetü'l-iħvân fi i'râbi ba'zı âyi'l-Kur'ân*'ı, Zekeriyâ el-Ensârî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı, Ebüssuûd Efendi'nin *İ'râbü sûreti'l-Fâtihâ'sı* ve Hatîb et-Tebrîzî'nin *el-Mülaħhaş fi i'râbi'l-Kur'ân*'ı (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 59) yer alır. Bundan sonra yazılan eserler bazı sûre ve âyetlerin i'râbına dair çalışmalardan ibarettir (i'râbü'l-Kur'ân literatürü için bk. Taşköprizâde, II, 418-423; *Keşfü'z-zunûn*, I, 122-123; Ali Şevvâh İshak, I, 173-195; İbrâhim Abdullâh Rufeide, I, 130-140; Soyulu, s. 49-95; Güler, s. 26-34; Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, s. 196-201; Muhammed Hasan Bikâfî, II, 455-488; Şeyh Ferkânî, sy. 1 [1411], s. 171-179).

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren gerek İslâm dünyasında gerekse Batı'da bu alana yeniden ilgi duyulmuş ve doğrudan Kur'an'ın i'râbiyla ilgili eserlerin yanında konuyu teorik olarak ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Bu dönemde Kur'an'ın i'râbına dair eserlerin başlıcaları şunlardır: Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân ve şarfi ve beyânihi ma'a fevâ'id naħviyye hâmm*e (I-XXXI, Dimaşk - Beyrut 1411/1990); Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrû'l-Kur'ân*'ı (I-Kerîm ve i'râbü'hu ve beyânüh (I-XVI, Dimaşk - Beyrut 1982-1991); Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı (I-Kerîm (I-X, Humus 1400-1408/1980-1988); Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-mufaşşal li-Kitâbi'l-lâhi'l-mürettel* (I-XII, Amman 1993); Abdülcevâd Tayyib, *el-İ'râbü'l-kâmil li-âyatil-Kur'ân*'ı (Kahire 1979-1992 [1-4 ve 30. cüzlerin i'râbı]); Ali Haydar, *İ'râbü sûreti Âli İmran* (Dimaşk 1392/1973); Muhammed Cafer İbrâhim el-Kerbâsî, *Mülhâttü'l-i'râb fi nuħbe min süveri'l-kitâb* (I-, Necef 1988-); Mahmûd Ahmed Nahle, *Fî i'râbi'l-Kur'ân* (Beyrut 1408/1988); Muhammed Fehmî Ebû Ubeyye, *Mu'cemü i'râbi elfâzi'l-Kur'ân*'ı (Beyrut 1990); Muhammed Seyyid Tantâvî, *Mu'cemü i'râbi elfâzi'l-Kur'ân*'ı (Beyrut 1996).

Konuyu teorik olarak inceleyen başlıca eserler de şöyle sıralanabilir: Ali Haydar, *Meşrû' fi i'râbi'l-Kur'ân* (Ali Şevvâh İshak, I, 173); Ahmed Süleyman Yâkût, *Zâhiretü'l-i'râb fi'n-naħvi'l-Arabî* ve *taḥbîküh fi'l-Kur'ân*'ı (Riyad 1401/1981); Semih Âtîf ez-Zeyn, *el-İ'râb fi'l-Kur'ân*'ı (Beyrut 1405/1985); Abdülfettâh Ahmed el-Hamûz, *et-Te'vîlün-naħvî fi'l-Kur'ân*'ı (Riyad 1404/1984); Ahmed Muhammed Abdullâh, *Mesâ'ilü'l-ħilâf beyne nuħâti'l-*

Hatîb et-Tebrîzî'nin *el-Mülaħhaş fi i'râbi'l-Kur'ân* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 59)

Başra ve'l-Kûfe fi kütübi e'arâbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm (Kahire 1983); M. Abdülkâdir Henâdî, *Zâhiretû't-te'vîl fi i'râbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse tahlîliyye li-mevkûfî'n-nühât mine'l-kırâ'âtî'l-Kur'âniyye* (Mekke 1408/1988); Ahmed Muhammed el-Harrât, *Menhecû'l-Ahfeş fi i'râbi'l-Kur'ân* (Dimaşk 1987); Maîz b. Müsâid el-Avfî, *Qadâya'l-cümleti'l-haberîyye fi kütübi i'râbi'l-Kur'ân ve me'ânihî hattâ nihâyeti'l-karnî'r-râbi'i'l-hicrî* (I-II, Kahire 1983); Cemîl Ahmed Zafer, *en-Nahvü'l-Kur'ânî: Kavâ'id ve şevâhid* (Mekke 1408); Ahmed Mekki el-Ensârî, *Nazariyyetü'n-naḥvî'l-Kur'ânî: Neş'etühâ ve tetavvürühâ ve muḳavvimatühâ'l-esâsiyye* (Cidde 1405); Hatice Ahmed Müftî, *Naḥvü'l-kurrâ'i'l-Kûfiyyîn* (Mekke 1406/1985).

İ'râbü'l-Kur'ân meselesi ve i'râbü'l-Kur'ân müellifleriyle ilgili olarak üniversitelerde de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yahyâ Beşîr Maarî'nin *Dirâse naḥviyye li-kitâbi müşkilî i'râbi'l-Kur'ân li-mu'elîfihî Mekki b. Ebî Tâlib* (yüksek lisans tezi, 1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Abdülazîz b. Nâsir es-Sebr'in *İ'râbü'l-Kur'ân beyne'n-Neḥâs ve Mekki ve'bnî'l-Enbârî* (yüksek lisans tezi, 1402, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), İsmail Soylu'nun *İ'râbü'l-Kur'ân ve Müelliflerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmalarının Tanıtılması ve Tavsiî* (yüksek lisans tezi, 1984, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Münîre Süleyman Ali el-Alûlâ'nın *el-İ'râb ve eseruhû fi zabṭi'l-ma'nâ: Dirâse naḥviyye Kur'âniyye* (doktora tezi, 1406, er-Riâsetü'l-âmme li-ta'limi'l-benât et-terbiye li'l-benât bi'r-Riyâd), Halil Altuntaş'ın *Ahmed b. Ali el-Bağânî'ye Ait Kitâbü Vücûhi İ'râbi'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1989, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), İsmail Güler'in *Kur'an'ın İ'râbı ve İbn Hâleveyh'in Bu Sahaya Katkıları* (yüksek lisans tezi, 1991, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdurrahman B. Körükçü'nün *Ebu Ca'fer en-Naḥâs ve İ'râbü'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1992, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı eserleri bu tür çalışmalardan bazı örneklerdir.

Tefsir kitaplarında da Kur'an âyetleri bir bütünlük içerisinde i'râb edilmiştir. Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân*'ında yer yer i'râb izahları görülür. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile onun bir özeti niteliğindeki Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, İbn Atıyye'nin *el-Muḥarrerü'l-vecîz*'i ve Fah-

reddin er-Râzî'nin *Meḫâṭıḥu'l-ğayb*'ı i'râb konusuna ağırlık veren tefsirlerdir. Bu hususta en kapsamlı açıklamaları ihtiva ettiği, 50, 70, 99 veya 100 cilt olduğuna dair farklı rivayetlerin bulunduğu İbnü'n-Nakîb el-Makdisî'nin *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adlı tefsirinde geçen i'râb bahislerinin özeti talebesi Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin tefsiri, ayrıca Ebû Hayyân'ın öğrencileri olan Sefâkûsî ve Semîn'in yu-karıda zikredilen eserleriyle zamanımıza kısmen intikal etmiştir.

Çağdaş yazarlardan Sabrî İbrâhim es-Seyyid, *İ'râbü'l-Kur'ân fi tefsiri Ebî Hayyân* (I-II, İskenderiye 1409/1989) adıyla *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*'e dayalı bir çalışma ortaya koymuştur. Kurtubî, *el-Câmî' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*'ın mukaddimesinde (I, 23-26) i'râbü'l-Kur'ân konusuna ilgili önemli bilgiler vermekle kalmamış, bunu âyetleri tefsir ederken de uygulamıştır (geniş tanıtım için bk. İbrâhim Abdullah Rufeyde, II, 846-857). Âlûsî *Rûḥu'l-me'ânî* ve Muhammed Tâhir İbn Âşûr *Tefsîr-rû't-tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserlerinde Kur'an'ın i'râbına geniş yer veren âlimlerdendir. Elmalılı Muhammed Hamdî'nin, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde yer yer cümle tahlillerine girdiği ve âyetleri i'râb ettiği görülür (*DİA*, XV, 155).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 192; İbn Mâce, "Nikâḥ", I, 11; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 439; İbn Kuteybe, *Te'vîlû müşkilî'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 25-26, 50; a.mlf., *Uyûnû'l-aḥbâr*, II, 155-160; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâḥîf* (nşr. Muhibbuddin Abdüssubḥân Vâiz), Devha 1415/1995, I, 232-235, 238-240; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 37, 58, 65, 86; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'iş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Arabî), II, 8; Mekki b. Ebû Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Beyrut 1407/1987, neşreden giriş-i, 26-39; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥnî* (nşr. Muhammed Ahmed Dehmân), Dimaşk 1359/1940, s. 115-119; a.mlf., *el-Muḥkem fi nakṭi'l-meşâḥîf* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1986, s. 4; İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993, I, 40; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 69; Kurtubî, *el-Câmî'*, I, 23-26; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, Kahire 1329, I, 12-13; Sü-yûtî, *el-İḫân* (Bugâ), I, 575-596; II, 1194-1195; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfesssîn*, I, 21, 48, 349, 382; II, 157, 255; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-sa'âde*, II, 418-423; *Keşfü'z-zunûn*, I, 122-123; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 721; Ahmed Muhammed el-Havfî, *et-Taberî*, Kahire 1390/1970, s. 131-132; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1403/1983, I, 173-195; İsmail Soylu, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Müelliflerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmalarının Tanıtılması ve Tavsiî* (yüksek lisans tezi, 1984), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 49-95; Muhammed Abdülkâdir Henâdî, *Zâhi-*

retü't-te'vîl fi i'râbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Mekke 1408/1988; İbrâhim Abdullah Rufeyde, *en-Naḥv ve kütübü't-tefsîr*, Bingazi 1990, I, 99, 130-140, 643-645, 709-717; II, 755-776, 814-819, 846-857, 902-959; İsmail Güler, *Kur'an'ın İ'râbı ve İbn Hâleveyh'in Bu Sahaya Katkıları* (yüksek lisans tezi, 1991), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26-34; Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlû'l-mû'ellefâtî'l-İslâmiyye fi'l-memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye: 1400-1409*, Riyad 1413/1993, s. 196-201; Muhammed Hasan Bî-kâî, *Kitâbnâme-i Büzürg-i Kur'ân-ı Kerîm*, Tahran 1374 hş., II, 455-488; John Wansbrough, "Majaz al-Qur'an: Periphrastic Exegesis", *BSOAS*, XXXIII (1979), s. 247-266; Şeyh Ferkânî, "Bibliyografya: Delîlû i'râbi'l-Kur'ân", *Risâletü'l-Kur'ân*, sy. 1, Kum 1411, s. 171-179; Durmuş Ali Kayapınar, "İ'râbü'l-Kur'ân: Kur'an Gramerine Giriş", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (1990), s. 331-371; a.mlf., "Me'ânî'l-Kur'ân ile İ'râbü'l-Kur'ânların Karşılaştırılması", a.e., sy. 4 (1991), s. 95-112; a.mlf., "Me'ânî'l-Kur'ân Literatürü", a.e., sy. 5 (1994), s. 119-152; a.mlf., "ez-Zeccâc'a Nisbet Edilen İ'râbü'l-Kur'ân Kimindir? ve Bu Kitabın Gerçek Adı Nedir? ...", a.e., sy. 7 (1997), s. 81-108; Ahmet Karadavut, "Arap Dilinde Lah-nin Doğuşu", a.e., sy. 7 (1997), s. 325-350; J. Weiss, "İ'râb", *İA*, V/2, s. 1012; Ch. Pellat, "Lah-n al-ʿamma", *EP* (İng.), V, 605-610; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 155.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İRÂD-ı MESEL

(bk. İRSÂL-i MESEL).

İRÂDE

(إِرَادَة)

Allah'a atfedilen
sübûfî sıfatlardan biri.

Sözlükte "istemek" anlamındaki *revd* kökünden türeyen *irâde* "Allah'ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat" diye tanımlanır. Meşîet, kasd, ihtiyar, rızâ, mahabbet, gazab, saht ve rahmet kelimeleri irade sıfatıyla münasebeti bulunan kavramlardır; bunların içinden meşîet genellikle irade ile eş anlamlı olarak kullanılır.

Allah Kur'an'da dilediğini kesinlikle yapan bir varlık olarak tanıtılır. O'nun bu niteliği irade ve meşîet kökünden türeyen fiillerle anlatılır. Âyetlerde belirtildiğine göre Allah bir şeyi dilediğinde ona "ol!" diyerek iradesini gerçekleştirir. Dilerse kullarını hidayete erdirir, dilerse saptırır. Kullarına zulmetmeyi ve zorluk çıkarmayı değil kolaylığı ister (irade). Allah dilemedikçe insanları dileyemez. O kullarından dilediğine azap eder, dilediğini ba-